

En artikel fra [KRITISK DEBAT](#)

Gramscis politiske skelet

Skrevet af: **Jan Helbak** | Offentliggjort: 15. august 2016

Denne artikel skal først og fremmest læses som en udvidet og diskuterende anmeldelse af Gert Sørensens og Carsten Jensens udmærkede introduktion til Antonio Gramscis teoretiske labyrint og historiske placering i det første begyndende opgør med stalinismens forvridninger af marxismen og erfaringerne fra den russiske revolution. Når jeg har valgt en både kommenterende og diskuterende tilgang skyldes det, at bogen fortjener at indgå i den aktuelle debat om socialisters opgaver i den aktuelle historiske situation, hvor ingen politiske kræfter magter at levere bud på, hvordan vi kommer ud af samfundskrisen.

Indledende bemærkninger

Jurist- og økonomforbundets forlag kører en serie, som de selv kalder "introduktion til klassikerens forfatterskab". Serien skal ses som et bidrag til statskundskabens udvikling. Bidragene følger angiveligt også en fast koncept, hvor "de indeholder en kort biografi, en analyse af klassikerens faglige bidrag til statskundskaben, en påpejning af klassikerens påvirkning af andre statskundskabsteoretikere og behandling af vedkommendes aktualitet for dagens politik".

Så vidt konceptet og forlagets oplæg. Noget andet er, om Gramscis revolutionære politiske videnskab overhovedet kan presses ind i konceptet på en meningsfuld måde, i og med Gramsci overhovedet ikke beskæftigede sig med statskundskab. I hvert fald ikke i en form eller på et grundlag, som vi kender i dag.

Nu hører det med til konceptet, at introduktionen skal være relativt kortfattet. Sådan ca. 120-130 sider. Så det giver næsten sig selv, at introduktionen, som bogen er, må være ualmindeligt stramt disponeret for at runde de vigtigste elementer af Gramscis tænkning og forfatterskab, der langt fra er sammenhængende, men nærmere kalejdoskopisk.

Projektet er stort set lykkedes for de to forfattere Gert Sørensen og Carsten Jensen, selv om introduktionen med held kunne have gjort brug af flere relevante teoretiske referencer, begreber og problemstillinger til Marx og Lenins teoretiske arbejder og virke, der jo i store træk om end i det skjulte lever sit liv især i *Fængselsoptegnelserne*.

Nu er jeg ikke bekendt med kriterierne i konceptet, men man kunne med held have udeladt de næsten 40 siders Gramsci-tekster, der i sig selv ikke siger det store, for i stedet at have brugt hele pladsen til en mere fyldestgørende og kritisk behandling dels af de centrale teoretiske kategorier og dels af deres indre sammenhæng eller mangel på samme. Gramscis *Fængselsoptegnelser* udgør et teoretisk landskab, det er utroligt brydsomt at trænge ind i, og man skal have læst teksterne mange gange for at gøre sig fri af de enkelte aforismer og statements og etablere de indre sammenhænge.

Nu skulle det ikke være sådan, og forfatterne har så rent faktisk kun haft 80 sider til deres rådighed. Bedømt ud fra de forudsætninger kan man kun rose forfatterne for at skrive en både forståelig og meget oplysende introduktion til Gramscis liv og politiske tænkning, hvorimod det kniber lidt med trække trådene fra hans meget tidsbundne produktion op til i dag samt argumentere for Gramscis "aktualitet for dagens politik".

Det problem kunne være løst meget enkelt. Rent dispositions-mæssigt kunne forfatterne have vendt hele kronologien om og gjort epilogen til prolog og det sidste kapitel "Efterliv og aktualitet" til det

indledende kapitel eller forord.

Ganske vist en uortodoks fremgangsmåde, men dens mulige produktivitet skal ses i lyset af, at Gramscis værk er labyrintisk, fragmentarisk og uden en klar og gennemgående indre sammenhæng i den teoretiske virksomhed. Som sådan repræsenterer især *Fængselsskrifterne* mere et arbejdsprogram både for Gramsci og for eftertiden end et sammenhængende teoretisk værk. Af samme grund har man kunnet bruge Gramsci til at legitimere allehånde teorier, siden *Fængselsskrifterne* blev offentliggjort i forskellige versioner op gennem 50'erne og 60'erne. Lige fra Eurokommunismens opfattelse af socialismen som "avanceret demokrati", over Althussers strukturalisme til Chantal Mouffes opgør med marxismen, klassekamp for med Gramscis centrale hegemonibegreb som mellemstation at indføre det radikale demokrati som højeste kampmål og frem til den mest aktuelle anvendelse af Gramscis nøglebegreb på snart alle de bevægelser, der for tiden kommer og går i protest mod de stadigt mere utålelige leveforhold under kapitalismen.

Begrundelsen for at vende dispositionen om skulle være, at forfatterne så kunne have indledt introduktionen til Gramscis teoretiske verden med en begrundelse, der tog udgangspunkt i den aktuelle politiske diskussion og ad den vej inspirere flere til dels at læse bogen og til dels at acceptere læsningen som første trin i en genoptagelse af det politisk teoretiske undersøgelsesprogram, som Gramsci ikke nåede at gennemføre, men som ifølge forfatterne stadig er lige relevant.

Bogens opdeling

Introduktionen indledes helt klassisk med en kort gennemgang af Gramscis liv og virke. Der er ikke meget at komme efter her bortset fra, at man med lidt mere plads kunne have foldet de politisk teoretiske kampe og den historiske kontekst ud, som Gramsci virkede inden for, og som trak tråde tilbage til fortolkningskampen vedr. den russiske revolutions betydning, kampene mellem de reformistiske og revolutionære tendenser indenfor arbejderbevægelsen og ikke mindst til fortolkningerne af de vigtigste positioner hos Marx.

Fordelen ved en mere uddybende gennemgang af de store teoretiske kampe om forståelse af historien, kapitalismekritikken, partiopfattelsen, klassernes placering og rolle mv. ville have været en mere præcis bestemmelse af Gramscis egen historiske begrænsethed. Det var nemlig først og fremmest disse kampe, som han selv indtil sin fængsling, var en del af, og som til sidst kom til at bestemme hans undersøgelsestemaer. Det gælder især de politisk teoretiske kampe indenfor 3. Internationale og i slutningen af Gramscis liv det teoretiske opgør med stalinismens forsimpning og banalisering af Marx's *revolutionære videnskab*, som bl.a. Karl Korsch senere beskrev i bogen Karl Marx[1].

Det ville også have været på sin plads i dette kapitel af bogen at gøre opmærksom på, hvorvidt Gramsci havde kendskab til Marx' ungdomsskrifter (især *Økonomiske og politiske skrifter* og *Kritikken af den Hegelske statsopfattelse*). Ungdomsskrifterne blev først frigivet i 1931, og det fremgår ikke helt klart, om Gramsci nåede at få kendskab til disse ret centrale tekster. Havde Gramsci haft lejlighed til at studere disse skrifter, er det langt fra umuligt, at de ville have øvet en dybtgående indflydelse på hans teoretiske arbejde og forståelse af forholdet mellem økonomi og politik.

Efter kapitlet om Gramscis liv og virke tager bogen fat på en gennemgang af nogle de centrale begreber, som han behandler i *Fængselsskrifterne*. En meget fornuftig disposition, al den stund *Fængselsskrifterne* er dem i Gramscis samlede produktion, der rækker ud over den historiske kontekst og i dag stadig har relevans for de politiske diskussioner indenfor den socialistiske bevægelse.

Første begreb er her, som det næsten må være, praxisbegrebet, fordi det danner grundstammen i hele Gramscis forståelse af "praxisfilosofien", der i det store og hele både repræsenterer en gennemgående Marx fortolkning og en videreudvikling af den revolutionære teori.

Det efterfølgende kapitel behandler de begreber, der indtager en fremskudt plads i Gramscis historie- og filosofi opfattelse. Først og fremmest statsdannelse, klasser, forskellen mellem Øst og Vest i Europa og "passiv revolution", som forfatterne fint får fremstillet/"oversat" som en slags transformation fra oven.

Kapitlet om politik beskæftiger sig i sagens natur først og fremmest med det "politiske menneske", herunder stat og civilsamfund og modsætningen mellem tvang og konsensus/dominans versus hegemoni. Ikke mindst det sidste begreb er i dagens politiske debat ophøjet til ikonisk status og bruges til at forklare hvad som helst uden hensyn til begrebshistorien og den tid, som begrebets mange forskellige betydninger udviklede sig i.

Bogens introduktion afsluttes som allerede nævnt med kapitlet om efterlivet og Gramscis aktualitet.

Det lykkes i alle fem kapitler at behandle de mest centrale begreber og deres *mulige* indbyrdes forbindelse og i hvert fald *tilsyneladende* indbyrdes forbindelse. Men mærkværdigvis glimrer behandlingen af Gramscis bestræbelser for at videreudvikle Lenins partiopfattelse ved sit fravær.

Måske er denne fravælgelse tidstypisk forstået på den måde, at der de sidste mange år ikke er gjort de store anstrengelser for at vriste sig fri af stalinismens skygge og forvridding af Lenins partiopfattelse. Hans "Hvad må der gøres" fra 1902 er nærmest blevet dæmoniseret til at være opskriften par excellence på et partidiktatur. Det ville have været befriende, hvis forfatterne også havde behandlet dette tema og udfordret til en genoptagelse af diskussionen af det socialistiske partis karakter, betydning og placering i klassekampen. I disse dage er det jo næsten et tabuområde, hvor partidiskussionen er blevet fortrængt af en diffus og teoretisk flydende bevægelsesdiskussion, som måske nok afspejler en tilstand i den socialistiske bevægelse efter "Murens fald", og hvor den er trængt så meget i defensiven, at magtspørgsmålet, classespørgsmålet og den politiske bevidsthed som klassebevidsthed er røget i baggrunden som politisk tematik.

Mig forekommer denne fravælgelse også af en anden grund lidt mærkværdig. Gramsci beskæftiger sig i flere af *Fængelseoptegnelserne* eksplicit både med partiets rolle, partiets opbygning og nyfortolker demokratisk centralisme som indslag i den politiske strid inden for 3. Internationale. Her var *demokratisk centralisme* efter Gramscis opfattelse degenereret til *bureaukratisk centralisme*. I noterne om parti, parti-masse og klassebevidsthed og ledelse forsøger Gramsci at videreudvikle og genfortolke Lenins opfattelse i "Hvad må der gøres" - godt nok uden eksplicit at referere hverken til dette skrift eller til det senere skrift "Venstrekommunismen en børnesygdom". Men linjeføringen er ikke til at tage fejl af.

Bogens gennemgang af de centrale begreber/kategorier - praxis

Forfatterne redegør kort og ligefremt om Gramscis anvendelse og fortolkning af praxis-begrebet, der tager udgangspunkt i Marx' første tese om Feuerbachs materialisme. Der redegøres også for, hvorfor stavemåden - praxis - bevares, idet den refererer til den gamle græske modstilling mellem praxis "som handlen" i egen ret og med sit eget bevægelsesformål og poiesis som tilvirken med et bestemt og konkret resultat for øje - altså produktion.

Jeg kunne dog have ønsket mig, at forfatterne her havde gjort rede for, at Marx' praxisbegreb har to sider. Dels som Marx' opgør med den dualistiske erkendelsesopfattelse, som Feuerbach havde overtaget fra bl.a. Kant - subjektets beskuen af objektet, hvor Marx skyder praxis ind imellem

subjekt og objekt som den aktive tilegnelse af virkeligheden og dels som historieteoretisk begreb, hvor Marx i opgøret med Hegel ophæver dikotomien praxis – poiesis og vender ”åndens kommen til selvbevidsthed” som historiens indre drivkraft og formål om med begrebet arbejde/produktion som historiens grundlæggende motor og menneskets kommen til begreb om sit eget væsen.

Flere steder minder Gramscis praxisbegreb mere om Hegels end om Marx', hvor Hegel ikke overvinder dikotomien, men reducerer arbejdet/produktionen til åndens objektivering eller virkeliggørelse.

At Gramsci først og fremmest bestemmer praxisbegrebet som ”revolutionerende praxis” og sætter sin fortolkning i modsætning til den på det tidspunkt fremherskende determinisme og mekaniske historieforståelse får faktisk ret så afgørende betydning for resten af hans teoretiske undersøgelser. Bl.a. hvad angår hans valg af fortolkningsmåde i forhold Marx' berømte *Forord til Kritikken af den politiske økonomi*.

I sine bestræbelser for at tilbagevise determinismen og den meget primitive fortolkning af basis-overbygningsskemaet som en mekanisk, topografisk relation, tyer Gramsci til substituering af et meget centralt begreb – produktionsforhold – med begrebet ”livsformer”, som for det første er langt mindre præcist og hvad værre er underordnet kategorien/begrebet produktionsforhold. Eller sagt på en anden måde: Livsformer er afledt af produktionsforhold og ikke omvendt.

Alle gode intentioner til trods – som forfatterne meget fint får hevet frem – ender Gramsci ikke med at videreudvikle de berømte sætninger i *Forordet til kritikken af den politiske økonomi* men falder selv tilbage i en Hegelsk position og til en dualistisk forståelse af basis-overbygningsskemaet.

Gramsci henviser heller ikke til, at Marx selv opfattede skemaet som en art heuristisk ”ledende princip”, der netop ikke giver mening, hvis det ikke forstås på baggrund af hans praxis- og historiebegreb, som det bl.a. udfoldes i *Den Tyske Ideologi*[\[2\]](#), og som i øvrigt gentages i et længere afsnit i det nævnte forord forud for beskrivelsen af skemaet. Her står der kort fortalt, at mennesket indgår i bestemte relationer, når de producerer, og at disse bestemte relationsmåder eksisterer uafhængigt af det enkelte individ.

Det betyder, at mennesket slet ikke kan producere uden at skabe metoder, procedurer, mellemmenneskelige forbindelser, regler, traditioner og institutioner. Herved modgår Marx også den opfattelse, som siden er blevet udbredt, at man kan skille politik og økonomi, og at man kan skille civilsamfund fra produktionen/markedet, i og med selve det at producere, som Marx skriver i *Den Tyske ideologi*, skaber nye behov og nye måder at producere på og i konsekvens heraf nye relationsformer. Som alle relationsformer stivner de og rutiniseres/naturaliseres og fastholder en arbejdsdeling, som historisk sætter sig igennem som magtforhold og ejendom. Altså som resultater af arbejdsdelingen – den historisk bestemte måde at producere på – og menneskets adskillelse fra summen af sine egne væsenskræfter – fremmedgørelsen.

Det er det, som ”økonomien” handler om, og det er oven på dette dialektiske spændingsfelt, at arbejdsdelingen og magtforholdene hypostaseres i bestemte institutioner, politiske og ideologiske forståelser, sprog og kulturmønstre mv., som selvfølgelig indgår i og beforder den daglige måde at producere hele samfundslivet på. Beklageligvis anvender Marx og især Engels en uheldig topografisk sprogbrug i gennemgangen af skemaet, hvilket gjorde ligetil at indtænke skemaet i en deterministisk historieopfattelse og reduktion af den revolutionære praxis til politisk kamp om regeringsmagten og ændringer af ejendomsformerne, fordi fremmedgørelsen og arbejderklassens stilling ifølge de teoretiske efterkommere i 2. Internationale blev afledt heraf. Helt modsat Marx' rækkefølgebestemmelse i Økonomiske og politiske skrifter.[\[3\]](#)

Man bemærker sig også, at Gramsci ikke taler om *samfundsformation*, men om *samfund*, hvorved han umærkeligt distancerer sig fra Marx' formationsbegreb indenfor totaliteten af økonomiske, sociale, politiske og kulturelle forhold. Lidt sat på spidsen fortolker Gramscis praxisbegreb Marx politologisk, hvilket øver indflydelse på hans videre undersøgelser fra kritikken af den politiske økonomi, hvor han kun meget summarisk beskæftiger sig med kapitalismens centrale modsætning mellem arbejde og kapital.

Jeg er helt på det rene med, at forfatterne ikke har haft den fornødne plads til at folde disse indre svagheder i bl.a. Gramscis praxisbegreb og hans hang til dualistiske modstillinger ud. Det er så et udestående, som man efter læsning af bogen kan tage fat på. Der kan i den henseende her henvises til Perry Andersons artikel om Gramsci fra 1976 i *New Left Review*.[\[4\]](#)

Historie og filosofi

Forfatterne skal have kredit for i en note at gøre opmærksom på Gramscis overvejende erstatning af klassebegrebet med begrebet *samfundsgrupper*.

Når den begrebslige omklædning ikke er ligegyldig, har det sin forklaring i Gramscis gennemgående anvendelse af hegemonibegrebet, som både indtager den klassiske plads, som den blev udformet af Plekanov og senere Lenin, som arbejderklassens ledende rolle i forhold til de øvrige undertrykte klasser så som bønderne og dele af småborgerskabet - i dag dele af middelklassen - og som en måde at beskrive forholdet mellem de herskende klasser og de undertrykte klasser på, hvor Gramsci som bekendt modstiller dominans og hegemoni.

Når klassebegrebet erstattes af det mere sociologiske og politologiske begreb *samfundsgrupper* **sløres** det grundlæggende og konstituerende kapital-arbejde modsætningsforhold, hvilket som i behandlingen af basis-overbygningens skemaet får den konsekvens, at modsætningen dominans-hegemoni, tvang-konsensus mister sin indre dialektiske forbindelse.[\[5\]](#) Modsætningerne bliver til en antinomi, og stat og civilsamfund kommer til at stå overfor hinanden som duale størrelser med hver deres liv, hvor tvang og konsensus henvises til henholdsvis staten og civilsamfundet. Hermed kan Gramscis anvendelse eller rettere udvidelse af begrebet hegemoni til at indfange underordningsforholdene og statens rolle i samfundet meget let læses som en forløber for den vertikale eliteopfattelse, der i dag tænger igennem som ordningsprincip for modsætningerne under den moderne kapitalisme.[\[6\]](#)

Men netop Marx' anvendelse af praxisbegrebet og hans udvidede diskussion i *Den Tyske Ideologi* og i forordet til *Kritikken af den politiske økonomi* indikerer, at klasse modsætningerne skærer ned gennem hele civilsamfundet og frembringer de modsætninger, der konstant truer fællesskabet og den herskende orden, hvorfor staten er civilsamfundets "frembringelse som det illusoriske og ideale fællesskab". Kort sagt, som Marx skriver i kritikken af den Hegelske retsfilosofi, frembringer klassesamfundet sin stat for gennem "ydre tvang" at holde modsætningerne i ave og vedligeholde de herskende klasses virkelighedsforståelse. Dertil kommer, at menneskene i deres produktionsrelationer aldrig kun indgår i konsensusforbindelser med hinanden, men altid også er underlagt en bestemt tvang og nødvendighed. Den forståelse udgør fundamentet for opgøret med Hegels arbejdsbegreb. Der er således ikke hos Marx tale om et dualistisk forhold mellem dominans og hegemoni eller tvang og konsensus, men om et dialektisk forhold hvor både tvangen og konsensus finder sin historiske begrundelse i den historiske arbejdsdeling og fremmedgørelsen. Dvs. både dominans og hegemoni er på en og samme tid konstitutionelle og konjunktuelle forhold, hvilket Gramsci til dels og kun til dels forstår i sit krav om, at den sociale (Gramsci anvender ikke begrebet "sociale") transformation skal føres til ende, og at det er målestokken "for vurderingen af det politiske projekts bæredygtighed", som forfatterne rigtigt fremhæver.

Problemet er ikke Gramscis forståelse af magterobringens nødvendighed og indre begrænsning, men hans dualistiske forståelse af magtens dobbeltkarakter som både herredømme og ledelse (hegemoni).

Man kunne fristes til at sige, at Gramsci fulgte i de franske filosoffers spor, der udviklede teorien for den borgerlige revolution, men selv blev taget på sengen af de sociale kræfter og modsætninger, som revolutionen hvirvlede op, og måtte overlade magten til Robespierre for at afbalancere modsætningerne og aspirationerne mellem en ny ufuldstændig borgerlig magt og en endnu ikke udviklet arbejderklasse og et radikaliseret småborgerskab, der på den ene side ikke kunne drive revolutionen videre og på den anden side ikke kunne stille sig tilfreds med de elendige sociale vilkår. Resultatet blev Napoleons magtovertagelse og vel det første åbenlyse eksempel på gennemførelse af en "*passiv revolution*" eller revolution fra oven. Det var de sociale modsætningers dybde og klassernes indbyrdes styrkeforhold i civilsamfundet, der frembragte "terrorregimet" - statsterroren - og efterfølgende den "passive revolution".

Det er fuldstændig korrekt, når forfatterne skriver, at Gramsci pegede på "de allerede herskende og ledende elites gennemførelse af samfundsmæssige ændringer uden at appellere til den brede befolknings aktive og mere militante medvirken". Men som forfatterne også får med, ophøjede Gramsci fænomenet passiv revolution til "mere permanente grundmønstre" for, hvorledes de herskende klasser kan absorbere og kontrollere "alternative projekter". Det kunne godt have tålt en mere kritisk bemærkning, i og med den passive revolution fortrinsvis finder sit grundlag præcis i de historiske situationer, hvor som Gramsci selv skriver i hæfte 3: "Krisen består netop i, at det gamle dør, og at det nye ikke kan fødes: I dette interregnum finder man de mest forskelligartede sygdomstegn".[\[7\]](#)

Altså som de berømte sætninger i forordet til *Kritikken af den politiske økonomi* præciserer, så går et samfund ikke til grunde, hvis ikke produktivkræfternes faktiske udvikling frembringer den ene krise efter den anden i den kapitalistiske samfundsformation, og de materielle betingelser er til stede for en radikal transformation af samfundsformation. Her handler det hverken om, hvad samfundet stiller sig af opgaver, eller om hvad det er for "livsformer", der er udviklet, som Gramsci formulerer det, men om hvorvidt de herskende klasser kan overvinde de historisk konkrete modsætninger gennem "passive revolutioner" - revolutioner fra oven. Fortolket i den kontekst kan "passive revolutioner" ikke ophøjes til et mere permanent fænomen under den moderne kapitalisme uden at miste historisk specificitet og dermed analytisk relevans. Sådan som jeg læser Gramscis behandling af "passiv revolution", og som behandles fint af forfatterne, antager begrebet mere karakter af et ahistorisk herskerprincip/herredømmeforhold (inspireret af Machiavelli) end af en beskrivelse af en konkret udgang på en samfundskrise.

Begrebet får hos Gramsci et skær af politisk vilkårlighed, fordi forbindelsen til de grundlæggende økonomiske problemer og modsætninger delvist er kappet eller i hvert fald ikke levende.

Det er brand ærgerligt, at disse indre modsætninger i Gramscis opfattelse ikke foldes mere ud set i lyset af, at forfatterne faktisk tangerer et centralt punkt, som man efter min opfattelse aktuelt godt kunne indlede en undersøgelse af med udgangspunkt i Gramscis begreb: Repræsenterer velfærdsstatens udvikling med den nye middelklasse som bærere en form for efterkrigstidens "passive revolution"? Dvs. var velfærdsstaten i den ene eller den anden udformning nok så meget en historisk nødvendighed for kapitalens videre akkumulation, som den var et kompromis mellem de store hovedklasser efter 2. Verdenskrig?

Politik som videnskab

Bogens absolut bedste afsnit er kapitlet om politik. På en overskuelig måde får forfatterne

demonstreret, hvordan Gramsci som flere med ham (bl.a. Lukács) måtte gå over Hegel for at frigøre sig fra Stalins og Bukarins mekaniske materialisme og den perverterede spejlingsteori, der sammenlagt placerede hele 3. Internationales grundlag uhyre tæt på de deterministiske opfattelser, der hidtil havde styret 2. Internationales tankegods og politiske strategi - og som paradoksalt kom til at danne grundlag for to så forskellige strategier som reformismen og venstreradikalismen.[8]

Og som så mange andre løb Gramsci også ind i problemer i sit arbejde med at læse Marx med Hegelske briller. Det er fornemt, at forfatterne har fat i Gramscis begreb "den virkningsfulde virkelighed", som er et i sig selv er temmeligt uklart begreb, men hvis betydning træder tydeligt frem, dels når det instrumentaliseres i form af *diplomat* og *politiker* og dels forbindes med Gramscis overtagelse af Aristoteles' begreb om *zoon politikon* (mennesket er politisk), hvormed man i datidens forståelse mente, at mennesket var alment og ikke lænket til det private (*oikos*). Altså ikke var idiot, der betyder privat. Men Aristoteles' opfattelse er dualistisk, og det er netop den dualisme, Marx ophæver ved at tage udgangspunkt i, at mennesket først og fremmest er socialt, og at virkeligheden er socialt tilvirket (tilbliven)[9], hvorved det historiske perspektiv ikke bliver noget påklæret, men ligger som et menneskeligt vilkår - altså at mennesket er historisk. Sat overfor denne opfattelse, for begrebet den virkningsfulde virkelighed endnu et skær af dualistisk niveaudeling.

Det er i forhold til den problematik, at Gramsci adapterer Hegels triade og forsimples Marx, der netop kritiserede Hegel for hans abstraktioner om den etiske stat og niveaudelingen i den "etisk-politiske sammenslutning".

Marx påpeger indtil flere gange i "Ungdomsskrifterne", at civilsamfundet rystes og splittes af, at mennesket producerer for "at have/eje", og at disse evige konflikter skærer ind gennem familier, civile institutioner, leveformer, fordi alle er bundet til at forfølge deres egne interesser - civilsamfundet overmandes af det partikulære. Staten har sit udspring i partikulariteten med det formål at ophæve den (uden at kunne), hvorfor staten må fremstille sig selv som universel og befolke statsvirksomheden med universalitetens vogtere - embedsmændene og de intellektuelle (som specifik samfundsgruppe - ikke klasse - læs: Offentligt ansatte i dag). Marx anerkendte Hegels konkrete og snævre bestemmelse af staten og statens forhold til korporationerne og individet. Marx' kritikpunkt retter sig derimod mod Hegels begrundelse af staten som "åndens produkt" - som det etiske, som en universel og reelt ikke historiske fordring sat overfor det individuelle og begrænsede.

For Marx begrundes staten i civilsamfundets indre modsætninger og konflikter, som ingen klasser eller samfundsgrupper kan løse uden gennem statens mellemkomst - altså ikke staten i en bestemt udformning, men som historisk realitet og begreb. Men som jeg har været inde på tidligere, reducerede Marx ikke menneskets produktion til handlinger isoleret fra samfundsmæssig organisering, regelbundne processer, institutioner, familieformer mv. Derved fik hans statsbegreb også en anden, en dialektisk karakter. Og idet staten udgår fra og tilstræber at "ophæve" civilsamfundets konflikter, fører den samtidig disse konflikter med ind i statslegemet, hvorved staten under større konflikter og modsætninger i civilsamfundet - skærpede klassekampe - selv gennemskæres af modsætninger og som i sidste instans må ty til militant tvang for at holde sammen på samfundsformationen. Staten står med andre ord både over og udgår fra samfundet - og kan ikke andet. Ind i den forståelsesramme skal også hentes hegemoniet begrænsninger og betingelserne for passiv revolution.

Det er præcis dette dialektiske forhold, som Gramsci slører med sin læsning af Hegel og reduktionistiske læsning af Marx, som med al respekt reelt er en læsning af Bukarin og andre af 3. Internationales Marx fortolkere og forsimplelere.

Forfatterne rammer selv problematikken, når de på side 61 skriver: "Mens Marx reducerede civilsamfundet og staten til funktioner af kapitalens udvikling, opprioriterede Gramsci den etisk-

politiske dimension og udvidede dens omfang”.

For det første er der ikke noget belæg for påstandene om Marx' reduktionisme, selv om opfattelsen var god latin på Gramscis tid og i dag vel nærmest urokkelig sandhed. For det andet var det netop den fortolkning af Marx, der fik Gramsci til at overbetone det politiske som selvstændigt område og af samme grund de facto løsrive det politiske og det politiske videnskabelige arbejde fra det sociale.^[10] Hvad der senere fik stor betydning for Togliattis legitimering af sine forvrængninger og eurokommunisternes reduktion af den socialistiske omvæltning til et politisk demokratisk projekt.

Kort sagt fik Gramscis Hegellæsning afgørende betydning for hans videreudvikling af begreberne "verdensanskuelse", "hegemoni" og forståelse af "de intellektuelle". Ikke forstået på den måde, at hans konkrete analyser ikke er meget skarpe og oplysende, som forfatterne også formår at få demonstreret, men at de på grund af Gramscis de facto abstraktion fra det sociale/økonomiske havner i en form for politologisk vilkårlighed i sin overordnede orientering. *Forbindelsen* mellem økonomiske modsætninger, klassemodsætninger og ændringer i de "kognitive og organisatoriske processer", hegemoniets krise og brister eller sammenstyrtninger i de forskellige verdensanskuelser forbliver stedse uklar i Gramscis skrifter, og indgår heller ikke krystalklart i hans ellers fremragende afsnit om "styrkeforhold".^[11]

Sat på spidsen fortøner klassekampens grundlæggende sociale og materielle karakter sig i Gramscis bestræbelser for at gennemføre opgøret med 3. Internationales primitive klassekampsskemaer og mekaniske udledning af de politiske strategier fra *skematiseringen* af de aktuelle økonomiske modsætninger under kapitalismen. Det får som konsekvens, at Gramsci med sit meget upræcise begreb "de subalterne samfundsgrupper" (underordnede samfundsgrupper) stillet overfor de herskende grupper kan fortolkes, som om hans forståelse af de grundlæggende samfundsmodsætninger skal indplaceres i en vertikal forståelsesramme, hvor Marx netop med sit udgangspunkt i de grundlæggende sociale modsætninger altid forstod de afgørende konstituerende og historisk drivende modsætninger som horisontale, hvor udbytningsforholdet både udgjorde udgangspunktet og slutpunktet for de herskende klassers dominans og undertrykkelse.

Man kan ikke med respekt for forfatterens opdrag bare forvente, at de skulle tage disse og flere andre kritisk punkter i Gramscis tænkning op, idet opgaven først og fremmest har været at introducere læserne til Gramscis teoretiske verden - og det endog på meget få sider. Ikke desto mindre ville det have været befriende, hvis der i det sidste kapitel *Efterliv og aktualitet* var blevet beskrevet en kobling/forvredet kobling mellem den såkaldt "postmarxistiske" fortolkning af Gramsci og de nedslagspunkter i først og fremmest *Fængselsoptegnelserne*, der kan legitimere den nutidige venstrefløjs tilbøjelighed til at begribe de grundlæggende samfundsmæssige modsætningsforhold som modsætningen mellem "folket" eller "de brede masser" og eliten.

En modsætningsformel overtaget fra den franske revolutions selvforståelse, der op gennem den socialistiske teoris historie har spillet af central rolle om end iklædt mange forskellige formuleringer. Både i propagandaen, i den praktiske politik og i den politiske strategi i de forskellige perioder, er den socialistiske bevægelse faldet tilbage til den borgerlige revolutions modsætningskodeks, hvor statens "etisk-politiske" rolle (som en abstrakt monolit) er kommet til at overskygge dens klassekarakter og grundlæggende modsætningsfyldthed.

Samme kritiske fokus bør endeligt også rettes mod begrebet "historisk blok" som en blok bestående af flere "samfundsgrupper", der i fællesskab (om end med indre modsætninger og interesser, som Gramsci også beskriver) kunne gå sammen om at forsvare det bestående og mobilisere de øvrige "samfundsgrupper" i en tilslutning til samfundsordenen. Gramsci forstod på den anden side også denne historiske bloks begrænsninger, der aldrig "kunne skjule muligheden af en "autoritetskrise", af en "hegemonikrise", af en skærpet kamp om politikens mål og midler mellem et samfunds

forskellige grupper og interesser". Men igen sløres specificiteten dvs. den historiske specificitet, hvilket indebærer, at hans opfattelse antager karakter af en generel politisk lov. Dermed bringer han selv sin revolutionære politiske videnskab i betænkelig nærhed af den positivistiske sociologi og politologi. Fordi, hvad er det for kræfter, som den historiske blok ikke kan overvinde, og hvad er det, der gør, at "krisen antager karakter af en organisk blokering"? Disse spørgsmål kan ikke alene besvares indenfor det *politiske*, men må også søges i det *sociale*.

Sætter vi så disse betragtninger ind i Gramscis modstilling af stillingskrig/positionskrig og bevægelseskrig, hvor han advokerede for sidstnævnte i sin kritik af Trotskijs teori om den "permanente revolution"[\[12\]](#)[\[13\]](#) og med udgangspunkt i sin Hegelske fortolkning af civilsamfundet og forholdet mellem dette og staten, ligger det snublende nær at oversætte Gramscis opfattelse af hegemonikampen og dannelsen af historiske blokke til en ny variant af Kautskys "reformisme"[\[14\]](#). Det drejer sig for de subalterne grupper om i stillingskrigen at erobre hegemoniet og forberede sig selv til at blive de nye ledende klasser. De store klasse modsætninger og interesseforskelle, som kampene er indlejret i, fortøner sig, og statens og de herskende klassers brug af rå magt får ikke den fremskudte plads, som den faktiske historie har tildelt den, når herredømmet stod på spil. Det kan være meget vanskeligt at skelne Gramscis hegemonikamp indenfor stillingskrigen fra Kautskys "udmattelseskamp", som senere under Stalins "teori" om socialisme i ét land blev perverteret og ophøjet til princip for "fredelig kappestrid" mellem socialismen og kapitalismen.

Gramscis teoretisering over begreberne stillingskrig og bevægelseskrig, som fik stor betydning for hans strategibestemmelse, og som efterfølgende blev misbrugt på det groveste for at legitimere især den eurokommunistiske bevægelses ændrede syn på de borgerlige parlamenter og især PCI's strategi overfor det ledende Kristelige Demokratiske parti i Italien, bliver desværre kun berørt forbigående i bogen.

Det er lidt træls af flere grunde. For det første bærer Gramscis modstilling af bevægelseskrig og stillingskrig præg af en uforløst dualisme. For det andet repræsenterer fremhævelserne af stillingskrigens fremherskende nødvendighed under den moderne kapitalisme en overvurdering dels af statsmagtens styrke og dels solide forankring af civilsamfundet. Og for det tredje er Gramscis analyser blevet brugt af lederne for de kommunistiske partier til at afvise offensive og militante bevægelsesmanøvre og ikke mindst forestillingerne om en revolutionær politisk omvæltning i krisesituationer, hvor stillingskrigens muligheder er udtømte.

Afsluttende bemærkninger

Som tidligere nævnt kunne det have været formålstjenligt, hvis det sidste og ganske udmærkede kapitel havde været det første kapitel, fordi det ville have givet forfatterne lejlighed til hele vejen igennem at vise eller dementere sammenhænge mellem de aktuelle Gramscifortolkninger og det bogen handler om - nemlig en introduktion til Gramscis teoretiske univers.

Efter min opfattelse betyder det desværre, at det sidste og afsluttende kapitel kan virke lidt påklistret, og det er slet ikke omfattende nok til at give forfatterne lejlighed til en mere indgående kritisk behandling af de mange senere fortolkningsvarianter eller deciderede fejlfortolkninger med henblik på at fremme helt andre interesser, som det var tilfældet under den eurokommunistiske bølge og nu helt aktuelt med de forskellige bevægelsesteoriens voldtægt af "hegemonibegrebet", der ufortyndet profiterer af Gramscis ufuldstændige klasseanalyse og dualistiske beskrivelse af forholdet mellem basis og overbygning, generelle tendens til antinomiske modstillinger og tvungne brug af mange eufemismer eller endog neologismer.

På den anden side har forfatterne med bogen meget redeligt og nøgternt beskrevet og fortolket de allervigtigste begreber i Gramscis teoretiske labyrint, hvilket absolut ikke har været nogen nem

opgave. Det medfører den fortjeneste, at der nu for et dansk publikum er åbnet den første vej ind til Gramscis teorier. Men ikke nok med det. Forfatterne har med bogen beskrevet en række af de problemkomplekser i Gramscis forskningsprojekt, som han ikke selv besvarede, men som han ikke desto mindre tilvirkede på en sådan måde, at eftertiden, som endnu ikke har distanceret Gramsci, har fået sit teoretiske udviklingsprogram præciseret.

Heri Gramscis politisk-teoretiske aktualitet, fordi hans teoretiske arbejde tog fat på alle de grundlæggende filosofiske, politiske, og økonomiske problemstillinger, som bl.a. Marx og Lenin godt nok behandlede, men i meget rå form, og som eftertiden forvanskede til positivistisk skematik med en virkningshorisont helt op til vore dage, hvor det stalinistiske spøgelse i dens næsten uendelige former stadig lever sit aktive liv i venstrefløjens undergrund. Kampen for det radikale demokrati, den antimonopolistiske kamp, folk i stedet for klasser, partiet som en funktionalistisk størrelse, staten som mekanisk refleksion af klassekampen osv. spiller stadig en rolle i venstrefløjens aktuelle bestræbelser for at komme tilbage på den politiske scene efter at være dukket så eftertrykkeligt af de herskende klassers offensiv og restauration af deres herredømme.

For at yde forfatterne fuld kredit, kan man sige, at de med introduktionen til Gramsci har bidraget til formuleringen af en dagsorden og et problemkompleks for de teoretiske og strategiske drøftelser, som venstrefløjen skal igennem, hvis den vil andet og mere end at være permanent opposition til og skjult bærer af socialdemokratismen som samfundsforståelse og kapitalismekritik.

En enkelt kritisk bemærkning på falderebet. Hvor ville det have været befordrende, hvis forfatterne eksplicit havde trukket referencerne til både Marx og Lenin, fordi de herved ville have genaktualiseret disse teoretikers univers og betydning for kritikken af den moderne kapitalisme samt og ikke mindst animeret nye generationer til at læse både Marx og Lenin og de ældre til at genlæse og afmystificere disse to afgørende socialistiske teoretikere. Efter min opfattelse eneste måde at overvinde ikonografien og ikonoklasmen på.

Blot som afsluttende eksempel. Der er ikke meget af det, som Gramsci fylder begrebet hegemoni ud med, der ikke står at læse i Marx' *Den tyske ideologi* og *Økonomiske-Filosofiske skrifter* eller kan læses i Lenins "Hvad må der gøres" og "Venstrekomunismen en børnesygdøm" samt i hans Hegelnotater.

Men også på det praktisk strategiske plan ville det have været befordrende, hvis der havde været trukket en linje fra Lenins *strategiske figur/formel* "Arbejdernes- og bøndernes revolutionærdemokratiske diktatur" til Gramscis strategiske diskussioner om arbejderklassens rolle i samlingen af Italien og opgøret med landets sociale og økonomiske deling i Nord og Syd. Begrundelsen er den simple, at både Marx' og Lenins anvendelse af strategiske figurer/formler som grundlag for socialisters enhedsarbejde i dag er ukendt stof, selv om *enhedsfront* som strategisk princip i dag er af største aktualitet.

Ps!

For de læsere, der har fået blod på tanden efter at have læst Gert Sørensens og Carsten Jensens introduktion til Gramsci, kan jeg varmt anbefale at gå om bord i Gert Sørensens udvalg af *Fængselsnotaterne* og meget fyldestgørende bog: "Gramsci og den moderne verden. Begge bøger er udkommet på Museum Tusulanums forlag.

[1] Karl Korsch: Karl Marx, 1938

- [2] Karl Marx og Friedrich Engels: Den Tyske ideologi først og andet kapitel
- [3] Karl Marx: Early Writings, Economic and philosophical manuscripts (1844). Afsnittet om Estranged Labour og Critique of Hegel's dialectic and general philosophy.
- [4] Perry Andersen: The antinomies of Antonio Gramsci, 1976, New Left Review November-december.
- [5] Friedrich Engels: Brev til J Bloch og Conrad Schmidt 1890
- [6] Ralph Miliband: Classwar, conservatism and other essays kap. 3: Political forms and historical materialism 1975.
- [7] Antonio Gramsci, Fængselsoptegnelser i udvalg ved Gert Sørensen side 15
- [8] Georg Lukács: The young Hegel, 1938
- [9] Henri Lefebvre: Metaphilosophy, kapitel 2; The superseding of Philosophy, hvor begrebet "tilblivelse" indsættes som det begreb, der overskrider den formelle logisk dualisme og antinomier.
- [10] Chris Harman: Gramsci versus eurocommunism, may 1977, International Socialism.
- [11] Antonio Gramsci: Fængselsoptegnelser, Hæfte 13 om Situationsanalyse:styrkeforhold, udvalg ved Gert Sørensen
- [12] Leon Trotsky: The proletariat and the revolution, 1904, som bl.a. indgik i kontroversen med Lenin.
- [13] Leon Trotsky: The permanent revolution, results and prospects, 1931 og History of the Russian Revolution, 1930, hvor Trotsky i et særskilt kapitel diskuterer The art of insurrection. Gramsci har angiveligt ikke haft kendskab til Trotskys meget detaljerede analyse af den russiske revolutions forløb fra februar til oktober 1917.
- [14] Perry Anderson: The antinomies of Antonio Gramsci, 1976 side 27, hvor forfatteren henviser til Kautskys diskussion med Rosa Luxemburg, hvor Kautsky modstiller "Ermattungsstrategie" med "Niederwerfungstrategie" og hævder, at arbejderklassens strategi skal være udmattelsesstrategien, som i sit indhold minder om Gramscis "stillingskrig" eller "positionskrig".